

КОГАТО ОБЕКТИВНАТА ИСТИНА ПРЕРАСНЕ В ЧУДЕСНА СУБЕКТИВНОСТ¹

(Веселин Андреев на 60 години)

Христо Йорданов

— — —
Да преминем към друга група въпроси, докосващи по-пряко, по-интимно проблематиката на творческия процес.

— Нямам нищо против. . .

— Неотдавна в партийния орган² се появи твоя очерк „Стъпили яко на земята. . .“. Там, в този очерк, между другото сочиш образа на една неизвестна за мен жена, в бозова жилетка. . .

— Коя, стрина Недковица ли?

— Да! Като четох очерка, направи ми силно впечатление нейният образ. Тя уж се извинява, да не ѝ се придиря много на приказките, защото не била се „учила за приказване“, но като „вземе думата“, че като ги развърже, бая много председатели и пълномощници се червят пред нея. . . А тя, съдейки по твоите думи, умее да ги реди „като във фейлетон“.

Струва ми се, тази мъдра жена от народа е доловила много съществени моменти от диалектиката на съвременния ни живот. Въпреки значителните завоевания в тяхното село тя иска от живота повече: и лекарят, и зъболекарят, па и другите отговорници за труда и живота на хората да са си на мястото. . . Дълбоко вярва в напредъка на нашия нов живот и тъкмо тази вяра ѝ дава правото да гледа очи в очи правдата и открито да споделя болката си на събрание пред своя народен представител: „Не съм къорова, всичко виждам и като ида в друго село, само се хваля, ама тук, ако приказваме все за хубавото, с него и ще си останем!“

Този тон на стрина Недковица ми допада. Нека го запазим и в сегашните разговори, за да се врязваме успешно в нерешените проблеми. Инак има ли смисъл да преповтаряме известни истини. . .

— Кой бяга от истините, бай Христо! Пък и в старите истини има хляб. Стига да не ги забравяме. Що се касае до моето съгласие за разговор по всичко — го имам. . .

— Тогава направо на въпросите: — Как се заражда художествената идея за дадена творба? Какви вътрешни мотиви и подбуди те тласкат към творчество?

— Не ми е лесно да отговоря на тоя въпрос, защото понякога нося замислите си толкова дълго, че забравям как са възникнали и как са се развивали. Разбира се,

¹ Откъс от творческа анкета с поета.

² Вж. Работническо дело, бр. 168, 17 юни 1975, с. 3.

има неща, стихотворения, да кажем, или есета, които са възникнали спонтанно: от един човек, от един подвиг, от нещо противно. . . Но и така възникнали, те не винаги са бивали написвани веднага, макар че, когато е идвало момент, съм ги написвал изведнъж, изглеждали са съвсем спонтанни. . .

Но по начало нося замислите си дълго. Сега, да кажем, за есета, за по-дребни неща, имам много папки, които постоянно обогатявам с нови бележки. След време, когато се почувствувам готов и имам време — сядам и ги написвам. Очевидно те са творени дълго. Да не говорим за по-големи работи като „Умираха безсмъртни“ . . .

Основният, вътрешният мотив за творчество е желанието да кажа нещо. Желанието да изразя своето разбиране за човека, за човешкия живот, за смисъла на нашето съществуване. . . Това е твърде общо казано, но не мога да не го кажа. Аз не само чувам настояването на загиналите и мълчаливото искане на своите другари да разкажа за партизанския живот, но и чувствавам вътрешна необходимост да посоча: — ето един от пътищата да се осмисли човекът. . .

— Какво значение отдаваш на личния опит, на натрупаните от живота наблюдения за изкрystalизиране на художествената идея, за изграждането на отделен образ?

— Определящо! За мене това важи особено. Всеки, който прочете книгите ми, може да го почувствува — всичко се ражда от личния ми опит.

— Кога сядаш да пишеш: когато всичко е узряло в съзнанието или пишейки — идеите и образите постепенно се избистрят и изясняват?

— Естествено, трябва да съм готов, за да започна. Това още не значи, че всичко е узряло, но вече в процеса на работата идва изясняването, уточняването, убедителността. . .

— Самонаблюдавал ли си се съзнателно как създаваш една творба? Би ли могъл да направиш един по-подробен анализ за раждането на отделна творба?

— Обикновено имам план: — най-общ. Ако се касае за нещо по-голямо — дори това да е една глава от книгата ми, — тогава правя отделни планове, по-конкретни, за различни моменти от тая глава. Може и за тия отделни моменти да направя още по-подробен план. . . Тук вече могат да влизат цели мисли, образи, диалог и т. н., които имам в папките си от предварителна работа или възникват при самото уточняване на плана. . .

Така вече аз мога да пиша уверено и първият вариант да бъде почти определящ. . .

Естествено, след това идват много обработки, с по-малко допълнения и с повече изчиствания.

Тук неизбежно говоря преди всичко върху опита си от „Умираха безсмъртни“ — характерът на самата книга ми диктува тоя начин на работа.

При поезията е по-друго. Например „Балада за комуниста“ съм писал по-дълго и по-мъчително от „Сашка“, която е вече лирична поема. . .

Защо?

Може би за това, че още в началото „Сашка“ е възникнала като лирически разказ. Това в известен смисъл улеснява. Разказваш постепенно, връщаш се, изостряш обстановка, настъпва „успокоение“ и отново изостряне — до тишината на края. . .

Докато „Балада за комуниста“ е един монолитен момент. Външно може би и тук да се открие „разказ“, но това е само един натегнат, мъчителен, непоносим момент — краят. . . Тая монолитност и това напрежение крият голяма опасност: от крещене, от фалшив фалцет, а всичко трябва да бъде просто като човека, като Антон. . . Тъкмо тук е било затруднението.

— Бай Веселине, какво по-точно усещаш, когато съзнаваш, че на белия лист се фиксира вълнуващо слово?

— Удовлетворение! Това чувство може да бъде с различна сила, но има моменти, когато се радваш на успеха, дори леко се учудваш, че си могъл да го направиш така. . .

Естествено, това не изключва още на другия ден „постижението“ да не ти хареса, да не говорим — след години. . . Но обикновено почувствуваното силно в даден момент си остава силно!

— В какво съотношение се намират обществените и субективните фактори — като предпоставки — за сътворяването на едно произведение?

— Не съм измервал и не съм се замислял над това съотношение. Още повече, че обществените предпоставки за мене трябва да са станали субективни, за да влияят за създаването на художествени произведения.

— Каква роля играят в твоето творчество прототиповете на герои, историческите събития, отделните случки, познатите хора, залегнали в сюжета!

— Най-големият, най-ясният, най-ненужният въпрос. Всичките ми книги са неговият отговор.

— Кога прибягваш към природата? Каква роля играе пейзажът в твоето изображение?

— „Прибягвам“ до природата, когато съм в нея. Никъде, поне аз не си спомням, нямам пейзаж, в който да не се движат хора, обикновено и аз с тях. . .

Природата ни е създавала — за нас чавдарци — Балканът. . . Мисля не само нашите действия, но и ние самите бихме били по-други, ако действахме в полето. Там ние се чувствахме като на вража територия, където бързо трябва да свършим своята работа и да се изтеглим на своя земя в Балкана. . .

За нас природата беше не само красота, но и самочувствие; не само естетическа наслада, но и човешка сила.

— Какви предпочитания имаш по отношение на планинския, полския или морския пейзаж?

— Обичам морето — но отстрани. Може би, защото малко съм навлизал в него. И съжалявам за това. . .

Полето е хляб, красота, мъдрост, успокоеност. В него се чувствавам добре: и силен, и продължителен. . .

Но голямата ми любов е планината. В нея има всичко: и нескончаемите бури на морето, и тихата полска безбрежност — но под самите небеса. . .

— Пейзажът на Пирдопския край и ранните впечатления от него способствували ли са за уплътняване на образния свят, който пресътворяваш?

— Абсолютно сигурно! Не мога да кажа доколко, но през моите книги минават Стара планина и Средна гора.

И обикновено такива, каквито съм ги виждал още с първите си очи. . .

— Когато пишеш, към кого адресираш творбите си?

— Към тия, които очакват да им се обади! И към ония, които все още не искат да прочетат нищо от мене. И към един единствен човек. . .

Радвам се, когато не разочаровам доброразположените. . .

Истински се радвам, чувствавам се силен, ако ме приеме този, който ме е отблъсквал. . .

И мога да пиша по-нататък, ако този единственият човек ми казва: — Пиши!

— Как гледаш на нашия съвременник и на хората, които ще ни съдят в бъдеще?

— Като на свои съвременници — и едните, и другите. Чувствавам ги близки — и едните, и другите. . .

Не се боя нито от съвременниците си, нито от бъдните хора, стига да запазя у себе си и в книгите си човешките ценности, за които разказвам — стига да свърша добре работата си. . .

Но помня: кой ще стигне до бѣдните хора — неизвестно, трябва да се стигне до съвременниците. . .

— Какви трябва да са днес писателите-партизани?

— Да си останат партизани!

— Слушал съм да казват, че в живота има много истини, но човек не успява да узрее за всички. В този смисъл и познатите истини имат възраст у отделния човек. Как гледаш на мисълта на У. Скот — „Най-полезното в живота е собственият опит“?

— Може да съм го прочел някъде, но синът ми би твърдял, че това е моя мисъл: човечеството напредва така бавно, защото не използва достатъчно своя опит.

И най-хубавото, и най-лошото на човека е: иска сам да опита, иска сам да провери. . .

Истински с в о е може да стане само дълбоко преживяното. Колкото повече опит — толкова по-добре! Стига да използваш този опит. . .

А защо намесвам сина си — при някои упреци ми отговаря: — Нали сам си ми казал защо бавно напредва човечеството. . . — Може ли да се приеме като безспорно мнението на Емерсън, който твърди, че „за мъдреца фактът е истинска поезия и най-красивата от приказките“?

— Много зависи как ще се изтълкува тази мисъл. Ако я абсолютизираш — значи да я отречеш. Ако я отнесеш например към мемоарната литература, би означавало да раздухаш още повече споровете, които се водиха неотдавна в литературния, а и не само в литературния печат. . .

В същност аз не виждам основания за истински спор. Документалността е абсолютно изискване към мемоарната литература — налага го нейната жанрова същност.

В мемоарната литература се говори за действителни личности и събития. Щом е така, може ли да се „измисля“?

— В никакъв случай. . . според мене.

— Значи в основата на повествованието си остава фактът. Ако мемоаристът има и таланта да разказва като Захари Стоянов — художествено, да възкреси и оживи всичко — от това по-хубаво няма. . .

Тогава, дори да навлезеш и в най-субективния свят на героите, оставаш правдив изобразител. Най-важното в случая е обективната истина да прерасне в чудесна субективност. . . Такава субективност, която отразява всичкото богатство на живота с цялата му противоречивост и сложност. . .

— Как трябва тогава да разбираме художествеността?

— Художествеността, разбираана като точно понятие в изкуството, не е задължителна (според мене) за мемоарната литература. За някои хора тя е и противоположна — няма всеки, който е хванал перото, има таланта на писател? — Тогава именно би трябвало човек да разкаже просто, ясно, непретенциозно, като пред свои близки другари преживяванията си, а вече редакторът ще ги изчисти езиково. Такъв един нелитературен, „сух“ разказ е много по-силен и по-човешки вълнуващ, отколкото безпомощната литературщина, от която ти става обидно. . .

— Ще назовеш ли имена?

— Няма смисъл. Трябва само да се съжالياва, че доста мемоаристи изпадат в този грях, без да го осъзнават, защото мислят, че така трябва да се пише. Те са по-малко виновни, защото подражават.

— А какво ще кажеш за шумелите „литературни обработки“?

— Там нещата стоят по-лошо. Такива обработки често компрометират мемоарната литература, защото гонят да постигнат художественост, а убиват автора — основния герой — на книгата. . . Как този човек — мемоаристът — ще разкрие себе си, когато друг го замества в разказа? В такива „обработки“ улавям

мисленето, виждането, езика на литературния работник, но не и на участника, на истинския автор. . .

Има обаче и сполучливи литературни обработки — подчертавам го! — те се знаят и са хубаво оценени.

Радостно е, че мнозина от авторите вече сами успяват да кажат всичко така, както го чувствуват.

— В какви правила се придържаш сам, когато пишеш своите мемоари за партизанската епопея?

— Доколкото съм професионален писател, за мене е задължителна не само автентичността на нещата, но и художествеността на повествованието. И аз полагам неимоверни усилия, за да я постигам. . . Доколко — това времето ще покаже!

— Имаш ли съмнения?

— Всеки истински писател ги има. Но искам да подчертая тук нещо много съществено: никак не е достатъчна само документалността, само достоверността на самия факт, на самото събитие. . . Трябва да се проникне в дълбоката, същностната достоверност на човека, на времето, на цялото революционно движение. А това е и приближаване към истинската художественост. . .

— Как възникна творческата потребност да се насочиш към онзи голям свят на живи и загинали, в който години наред живееш, без да скъсваш връзката със съвременността?

— По тези въпроси много съм говорил, но щом питаш, пак трябва да кажа: идеята да пресътворя по-пълно духовния свят на партизанина ми дойде отдавна, но още върде неясна. Ясно ми беше само едно: тоя огромен живот изисква по-разгърнато, по-широко платно. И аз съм длъжен да стигна до него. Но трябваше дълго да обмислям, докато нещата узреят, докато открия каква точно да бъде тая творба. . .

— И как се разви всичко?

— Имах вече натрупан известен опит. . .

„Партизански песни“ бяха лиричен, младежки отглас на преживяното през онова сурово и романтично време.

В очерците „В Лопянската гора“ нахвърлих само шрихи по различни поводи. Това са детайли на все още външния героизъм — често събитието излиза пред човека.

В „Партизански разкази“ се опитах да навляза по-дълбоко в душевния свят на героите си. . .

„Умираха безсмъртни“ е вече разгърнат разказ, с много герои, събития, човешки радости и драми, с размисли за народната съдба, за величието или падешието на отделни личности. . .

В такъв смисъл разликата е не само в жанровете, а и в проникването и осмислянето на партизанския живот. Това е напълно естествено и за помъдряването на времето, и за моето творческо развитие.

— Бай Веселине, в дружески шарж срещу една Нова година¹ двама поети те упрекваша, че пишеш само за миналото, а не и за съвременността. Какво би им отговорил сега?

— Отговорил съм отдавна: преди всичко това време е съвсем близко минало, в много отношения — наш днешен ден. И може би — наше бъдеще. . . Ако искате — толкова от хората са живи. . . Но и за младия човек: може ли дървото да съществува без своите корени и не бият ли соковете от корените до най-високото листо на върха? . . .

Като се мъча да въведа истински в това време и нашия съвременник, аз искам той да го почувствува като свой живот, да го постигне сам — какви

¹ Вж. Литературен фронт, бр. 53, 1953.

изисквания е поставяла революцията и как са отговаряли на тях изисквания нейните бойци. . . Така не се стига до раздвояване, а до е д н о с т — виждаш вчерашното с днешните очи, а сегашното оценяваш с очите на загиналите. . . Тъкмо тогава чувствуваш, че нравствените повели остават същите, а отговорността е може би по-голяма. . .

— Успяваш ли винаги да се освободиш в творческата си работа от лични и външни субективистични внушения и увлечения?

— Човешкото възприятие е субективно. Дори в момента, в който става едно събитие, ако сме трима участниците, навярно и тримата ще го разкажем по различни начини. Не става дума за основното в събитието, а за преживяното в него. А когато са се изминали вече три десетилетия, работата става още по-сложна. . . Затова съзнателно се старая да сведа до минимум субективистичните увлечения.

— Как?

— Как ли? — Правя много и много проверки чрез документи, вестници, спомени, разговори с участници, „кръстосване“ на техните разкази, посещавам земленици, места на боеве и т. н. . .

Понякога се налага да „изкопавам“ истината изпод натрупани неточности или заблуди, разпространени от полицията и заинтересувани хора или поради самозаблуждение. . .

— А сам не попадаш ли в заблуждения?

— Досега не са ми правени възражения за фактически грешки. Но помня, че никой не е застрахован, затова полагам толкова усилия.

— Използуваш ли полицейски архиви?

— Всичко, което мога да открия, което изяснява събитията... Разпитвал съм и хора, които са заемали полицейски постове и знаят много работи отвътре. . . Тъкмо тяхната оценка понякога внася важни нюанси в жизнената картина.

— Кога чувствуваш най-голям подем за творческа работа и какви усещания изпитваш в такива минути?

— Когато съм във от София, в Пирдоп или в Хисаря, зная, че имам дни напред за работа — вече съм навлязъл в нея. . .

Най-добре се чувствувам, ако вечерта не съм „изчерпал“ творческата зареденост и сутринта трябва да продължа започнатото. Тогава се усещам уверен — и същевременно като че ли отивам на неизвестно място, но там ще ми се случи нещо хубаво. . .

— Как предпочиташ да пишеш — на ръка или на пишеща машина?

— Сега — само на пишеща машина. Някога пишех само на ръка, с молив или самописка. В разговор с Георги Караславов той ми каза: „Научи се да пишеш на право на машина. . .“ Беше ми много трудно: манипулирането с машинката, шума, звънчето отличаха мисълта ми. Докато свикнах. В това има нещо психологически благоприятно за творческата ми работа.

— Какво е то?

— За да фиксираш текста в печатен шрифт — готвиш се някакси повече. От друга страна, щом видиш текста в печатен шрифт, вече го преценявам като „чужд“. Това о т д а л е ч а в а н е ми дава по-вярна преценка, отколкото ако текстът е написан на ръка.

Машинописния текст обработвам с молив (по-лесно се трие, не е като химикалката), преписвам го машинописка (никога не мога сам да го препиша на машина), после пак обработка. . .

Но писмата си, всяко — до последното, пиша само на ръка. — Тук вече чувствувам машинописния шрифт като неуважение към човека. . .

— Каква хартия предпочиташ — чисто бяла, синя, зелена, розова, карирана, без или със линии, на големи листове или на по-малки листове? Защо?

— Пиша на обикновени бели листове за машина. Но за бележки, хрумвания, нахвърляне на план, внезапни идеи и т. н. винаги имам по-малки и по-големи листчета, обикновено „изрезки“. Обичам ги за удобството да ги събирам в папка и подгждам, когато ги използвам в работата си.

Някога използвах гърба на изписани листове, но сега нещо ми пречи да правя това: гърбът на листчето да е празен — за допълнения.

— Имаш ли бележници за внезапни мисли, хрумвания и наблюдения?

— Когато пътувам или съм в картинна галерия, или съм отишъл в Жерково да си възстановя създаването на бригадата — разбира се, — всичко си записвам. Но винаги имам бележник у себе си именно за внезапни хрумвания, дочута фраза или дума, жизнена ситуация. . .

За съжаление немного редовно водя такива бележници, а те винаги са едно готово богатство за писателя.

Водят се спорове: някои писатели твърдят, че не трябва нищо да записваш, да остане в съзнанието най-същественото. Може би е въпрос на устройство на паметта, но за себе си — дето други са ми го казвали, че имам силна памет — ще призная: забравям и много интересни неща. Мисля, че все пак всяка памет забравя много, трябва да се водят бележници. Понякога те самите са творчество — прочети например бележниците на Иля Илф.

— При каква обстановка обичаш да почнеш творческа работа? — Желал си ли да има човек в стаята или предпочиташ да се усамотяваш?

— Трябва да съм абсолютно сам. Присъствието на втори човек, та било то и най-близък, ми пречи да се съсредоточа. В часа на работата писателят трябва да е сам.

Учудвал съм се как някои писатели са създавали големи произведения в кафенета (дори и в кръчми). Сега вече мога да ги разбера. Очевидно способността на творците да се съсредоточават в работата си е различна. Но сега и аз мога в едно кафене, в един ресторант, в един трамвай, ако съм сам, да наблюдавам хората, да си създавам истории, дори да запиша някоя. . .

Излиза, че в такива случаи писателят е сам — множеството няма значение, сам е! Такава „самота“ той не може да постигне до близък човек.

— Лесно ли се разсейваш и кое най-често те разсейва?

— Вече казах: трудно се съсредоточавам. Сравнително по-добре — вън от София, когато имам повече време, принадлежа единствено на работата си. Но понякога внезапна дума, мисъл, музикален мотив ме откъсват. Тогава може да си запиша нещо за бъдеща работа или да си помълча с обичан човек, или да се ядосвам за някоя човешка подлост. . . Но това не е беда, стига времето да е мое. Най-лошо е, когато странични работи не само ме разсейват, но ме и разпиляват. . .

— Пречи ли ти шумът?

— Външният, далечният, общият шум не ми пречи много — свиквам с него. Той остава като „фон“. . . Но натрапчиви токове в горния етаж, гръмогласно говорене по телефона в съседната стая, рев на транзистори или репродуктор. . . ме дразнят. В това има (улавял съм го подсъзнателно, сега ми е ясно) една горчилка от грубото отношение на човека към човека. Уточнявам: не към твореца, не към мене лично, а към човека — вършеем си по главите един на други. . .

— Как ти действа тишината?

— Благословена да бъде!

В тишината като че ли човек вижда най-хубавото и у себе си, и у хората. . . Тишината ти внушава мъдрост. В нея най-силно чувствуваш колко страшно е пустословието, пустозвоние. . . Тишината е благородство.

В тишината само чуваш думите на хората, за които пишеш. И своите мисли. . .
Само да не беше и така страшна тишината: когато не можеш да започнеш и мислиш, че си се изчерпал. . . Или когато другият (или същинският?) в тебе повтаря: „каза ли всичко, каза ли истината!“ . . .

— — —
— Кога най-резултатно пишеш? — Сутрин рано, по обед или късно вечер?

— Преди обед, след почивка — и следобед, стига целият ден да е мой. Вечер и нощем мога само да обработвам, да пиша писма, да гледам коректури. . .

— Какво предпочиташ да има около тебе? — Топла печка, любима жена, деца? Или нищо?

— Когато пиша около себе си — искам да бъде само аз. Обичаният човек, любимите хора, са само в мене — така не ми пречат. Така мога да извиквам хората, събитията, нещата, за които разказвам и да бъде само с тях. . .

— А защо са тези прекрасни бели хризантеми?

— Защото обичам цветята. И най-вече — полските, горските, дивите — но сега е зима. . .

— Някакви други предпочитания?

— Трябва стаята да ми е подредена, бюрото — също — да мога и със затворени очи да взема това, което ми е нужно. . . Моливите да са подострени. . .

— Имаш ли някакви по-специални, чисто индивидуални изисквания, за да потекат мислите, за да „тръгне работата“? . . .

— Твърде често — да прочета някоя страница от силен писател. . .

— Обичаш ли музиката? Как ти действа, помага ли ти в творчеството?

— На всичко това съм отговорил в „Есе в сол миньор, мажорно“. Тук — съвсем малко от него:

„Има часове, когато без нея се задъхвам, търся я като спасение, поглъщам я с цялото си тяло — и вече тя ме задъхва. . . Никое друго изкуство не нахлува така направо в мене. Нищо не ми дава такова дълбоко изживяване. И не зная по-надеждно душевно убежище. Една симфония може да ме извади от отровен гняв, от безнадеждие, да ме подтикне към работа. . . В същност зная ли как въздейства музиката? Понякога, дори самата да е патетична, тя ме изпълва с неизмерима тъга, с тревожни, плашещи размисли — а то е в същност едно пречистване, от което излизаш просветлен и силен. И тъкмо когато ми е нужна смелост, нещо съвсем миньорно ще ми я даде. Това често е неизяснимо и не искам непременно б о д р а м у з и к а , за да ободрите човека!“

Бих доуточнил, по-пряко към въпроса.

Музиката за мене е раждане. Случвало ми се е дори в концертна зала тъкмо от музиката да ми дойде някоя ясна мисъл, картина, замисъл, идея, дори отделна дума. . . И това не е откъсване от музиката, а най-активно слушане. . .

Все се боя от тая дума в д ъ х н о в е н и е , но нещо такова има: най-добрата вътрешна нагласа за работа. Музиката може да ми даде вдъхновение и в по-висок смисъл на думата. Сигурно е обаче, че тя ми създава хубава атмосфера за работа. Винаги ми е добре, когато, преди да започна, слушам малко музика.

— А по време на работа?

— Не. Когато п и ш а, не мога да слушам музика, защото тръгвам по нея.

Ако обработвам, редактирам, с удоволствие слушам по-лека класическа или естрадна музика. Тя ми създава настроение, помага ми.

— Когато четеш?

— Чета ли нещо сериозно, не мога да слушам сериозно музика.

— Любими композитори?

— За шастие — много! От предкласиката — Албиниони, Скарлати, Бокерини. . .

После огромните: Бах, Моцарт, Бетховен, Шуберт, Хендел, Пърсел, Брамс, Малер. И Берлиоз, Дебюси, Равел, Де Файа, Албениц. . . И Бритън, Гершуин. . . И руските—

Чайковски, Мусоргски, Рахманинов, Стравински, Прокофиев, Шостакович... И ето защо в такива случаи човек не трябва да започва да изброява — несправедливо не споменавам други... Но ако трябва да кажа само един — Бетховен...

— Когато си погълнат от работа, влияе ли ти птичийт хор на врабците или на славеите?

— Обичам музиката на природата, макар да смятам, че голямата музика е създадената от човека...

Гората, реката, вятърът, птиците, всичко земно и небесно, може да ме изпълни с музика, да ми даде надежда и желание за работа. Но ако стесним — до врабците и славеите, то много зависи от нагласата в момента: върви ли работата — можеш да подсвирнеш съчастнически и на врабеца, не върви ли — и славеят ти опротивява като последния сладникав певец...

— Ако вън „слънцето блести и пролетта тържествува“, а ти чоплиш над текста и всичко някак се е „закучило“, не ти ли опротивява и тежкият „занаят“?

— Току-що казах нещо по това — опротивява ти и славеят, и занаятът, и светът. Но не защото „пролетта тържествува“ — и ти все още нямаш нищо против пролетта и младостта, а просто защото не върви...

Не съм се самонаблюдавал, но навярно в такъв случай по-добре поне денят да е хубав...

— Ако са паднали вълчи мъгли и си сам в стаята, не те ли угнетява мрачното небе?

— Мрачното небе, мъглите угнетяват... Това е човешко. Но за работата няма толкова съществено значение. Дори може да е по-добре: нищо не те маме и нищо не те приема навън...

— От опит, кой сезон се е оказал най-плодотворен? Изобщо сезоните влияят ли на творческата ти работа?

— Обичам всички сезони — както и хората, — когато те са ярко изразени. Буйна, зелена пролет, задъхано, горещо лято, спокойна, многобагрена есен, безпощадна, но бяла, ясна зима...

Не обичам мъглите, лапавиците, кишите, неустановеността... Това е чисто човешкото ми възприемане на сезоните. Творчески — всички се еднакво безплодни, когато не работиш, и всички са щедри, щом се потрудиш...

Писателските сезони-цикли са много по-дълги и по-категорични, но нека не навлизаме в тъжни разговори...

— Защо тъжни!?

— Ами-и-и, съвсем весели... Навярно ми идва на ум, че писателят има три творчески сезона: пролет, лято, есен... Най-много — късна есен. Зимата той вече не я чувства. Творческа зима няма...

— — —

— Винаги са ми правили впечатление яснотата, простотата и сгъстеността на езика, с които са написани твоите „похвални слова“ за живи и загинали. Как постигаеш всичко това?

— Навярно с всичко, за което сме говорили досега...

Мисля — преди всичко с о б и ч. Пиша за хора — революционери или творци, които са ме създали, които са в мене, които са моите „безкрайни празници“ и работни делници...

Винаги ми е по-лесно, когато съм имал допир с човека. Но и при „по-далечни“ докосвания съм писал само в случай, когато човекът е ставал м о й. Значи, след обичта идва п р о н и к в а н е т о .

И после вече — у п о р и т а т а работа за яснота, простота и сгъстеност на образа, — а то значи и на езика.

— От положителния опит, набран от трудния път през годините, какво би желал да кажеш на начеващите и бъдещите поети?

— Още е рано... Ако сами биха използвали нещо — бих се радвал.

— — —

— Нашето общество, цялата наша съвременност поставиха много нови социални, политически, етични и естетически проблеми. Изискванията на читателите непрекъснато нарастват, а това предполага, че трябва да се отговори на тяхната потребност с произведения, разкриващи и нова душевност, и съвременно художествено майсторство...

А каква трябва да бъде тематиката на художествената литература при изграждането на развитото социалистическо общество?

— Нашето съвременно общество е в широко настъпление — фронт в широчина и дълбочина... Творецът може сам да си постави или да получи различни повели.

Да бъде напред — в п р о б и в а към утрешното. Да действа във фланговете, за да разширява пробива, да го прави ф р о н т .

Да действа в дълбочина — да подготвя „тила“, който осигурява успехите на пробива, на фронта. Това освен всичко друго означава: богатство на теми!

Дори напред в пробива — щом приехме военната терминология — писателят може да се сражава с различни оръжия: историческо произведение, творба за вчерашния ден или за днешно-утрешния... Художественото решение на днешните проблеми може да бъде и от утре, и от вчера...

И все пак чрез литературата днешният човек иска да се доопознае, да се развива в днешния си ден...

Но не знай дали тук трябва да говорим за т е м и или за с ъ щ н о с т . За мене над всичко стоят етичните, морално-нравствените проблеми на днешния ни ден. Защото какво е иначе човекът? — Да, обществено същество... Но аз не мога да си го представя дори в най-тънките му етични трептения без обществото, без хората около него. И тук е голямото умение: чрез външния мир, чрез сърдечните и мисловните пулсации на човека да виждаме съвременното общество, днешния ден.

— В съвременния свят на изострена политическа и идеологическа борба какво е мястото на художествената литература за утвърждаването и развитието на нашия обществен строй, на нашите идеи? Когато поставям този въпрос, се съобразявам с истината, че всяка литература, образно казано, е боец, който воюва за определена кауза и срещу определени противници. Какви размисли събужда този въпрос?

— Прастар въпрос, прастар отговор. И може би — твърде нов, ако успяваме да го постигаме.

Преди всичко да не надценяваме възможностите на литературата в човекосъзданието. Икономическите закони, политическата обстановка, нравственият климат на едно общество могат много по-силно да развиват или погубват човека.

Но нека не доказваме и другото: литературата е голяма човешка сила. Толкова по-наложително е да помним „съмненията“, за да я правим все по-могъща сила...

Да помним още нещо: ние сме много организирано общество — и в областта на художественото творчество — трябва да използваме максимално възможностите на тази организираност и да свеждаме до минимум опасностите, които могат да възникнат от нея... Да утвърждаваме и развиваме високото, хубавото, човешкото в нашия строй и в живота на съвременното човечество... Ако нашата художествена литература извайва с убедителност и майсторство новия човек, то значи, че тя воюва за него, за неговите истини, за неговото израстване.